

УДК 341.6:347.918-044.372

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРИЧИН КРИЗИ ТРЕТЕЙСЬКОГО ПРАВОСУДДЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Гринчак І.В., аспірант
кафедри європейського права факультету міжнародних відносин,
асистент кафедри інтелектуальної власності,
інформаційного та корпоративного права юридичного факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена правовому аналізу кризи третейського правосуддя у міжнародному праві. Досліджено процес формування міжнародного арбітражу та його переваги. Проаналізовано причини послаблення ролі такого способу розв'язання спорів у форматі Постійної палати третейського суду. У статті наголошується на сприятливих умовах для перегляду місця і ролі Постійної палати третейського суду та необхідних кроках для проведення реформ у системі цього органу.

Ключові слова: третейське правосуддя, міжнародні зобов'язання, арбітраж, Постійна палата третейського суду, Ліга Націй, Гаазькі конвенції.

Статья посвящена правовому анализу кризиса третейского правосудия в международном праве. Исследован процесс формирования международного арбитража и его преимущества. Проанализированы причины ослабления роли такого способа решения споров в формате Постоянной палаты третейского суда. В статье отмечаются благоприятные условия для пересмотра места и роли Постоянной палаты третейского суда и необходимые шаги для проведения реформ в системе этого органа.

Ключевые слова: третейское правосудие, международные обязательства, арбитраж, Постоянная палата третейского суда, Лига Наций, Гаагские конвенции.

Hrynchak I.V. LEGAL ANALYSIS OF ARBITRATION JUSTICE CRISIS CAUSES IN THE PUBLIC INTERNATIONAL LAW

The article deals with the legal analysis of arbitration justice crisis in the international law. The process of international arbitration development and its advantages were investigated. The reasons weakening the role of such a way of disputes resolving in the format of the Permanent Court of Arbitration were analyzed. The article emphasizes creation of favorable conditions to review the place and role of the Permanent Court of Arbitration and reasonable steps to implement reforms in the system of this body.

Key words: arbitration justice, international obligations, arbitration, Permanent Court of Arbitration, League of Nations, Hague Conventions.

Постановка проблеми. Правові засоби займають особливе місце в системі мирних засобів врегулювання міжнародних спорів загалом. Чітка та однозначна правова процедура розгляду, безумовно, справедлива за своєю природою, вона дозволяє на практиці узгодити навіть протилежні за змістом претензії сторін. Для врахування позицій та інтересів держав міжнародне публічне право пропонує як гнучкі, так і жорсткі судові механізми, водночас не обмежуючи сторони у праві вибору.

Мета статті – дослідити на теоретичному рівні причини кризи третейського правосуддя у міжнародному публічному праві та провести правовий аналіз такої ситуації.

Виклад основного матеріалу. Єдине зобов'язання, яке формує міжнародне публічне право у процесі мирного врегулювання, – визнати винесене міжнародним органом рішення та виконати його у повному обсязі.

Визнана і кодифікована в ХІХ ст. модель третейського правосуддя як засобу врегулювання міжнародних спорів допустила формування міжнародних зобов'язань незалежною структурою – колегією суддів (фізичних осіб), здатних, по суті, утворювати своєю волею нові норми міжнародного публічного права. Порівняно з іншими, зокрема посередницькими та примирними процедурами, рішення

третейського органу заздалегідь передбачало суттєві обмеження державного суверенітету через неможливість повністю передбачити сторонами його майбутній зміст. Безперечно, звернення до такого засобу врегулювання міжнародних спорів містило елемент непередбачуваності остаточного результату, з яким сторони були змушені погодитися заздалегідь. Відповідно й умови звернення до такого засобу були особливими. Конвенція про мирне врегулювання міжнародних протиріч 5(18) жовтня 1907 р. (надалі – Конвенція 1907 р.) [1, с. 393] наголошує про прийняття рішення на «основі поваги до права». Видається, саме правова основа претензій сторін дозволяла утворити у міжнародному публічному праві новий і досить ефективний засіб врегулювання міжнародних спорів.

Звертаючись до третейського судочинства у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів, держави зазвичай формували далеко не однорідну, а інколи навіть суперечливу практику. Зважаючи на принцип автономності у формуванні третейського органу та правил судочинства, рішення арбітражних органів не завжди містили спільні риси та не завжди підпорядковувалися єдиним стандартам. Видається, саме це загалом ставало перешкодою у процесі формування міжнародних зобов'язань органами третейського право-

суддя. Гаазькі конвенції 1899 р. та 1907 р. не лише підтвердили статус третейського правосуддя як самостійного та незалежного засобу мирного врегулювання міжнародних спорів, а й узагальнили низку складників арбітражного процесу і сформуvalи на їх ґрунті загальні вимоги щодо процесу врегулювання. Запропоновані конвенціями стандарти стали відправними пунктами арбітражного врегулювання міжнародних спорів і утворили цілісну, узгоджену та ефективну систему. За своїм змістом ці стандарти були кодифікацією арбітражних правил, напрацьованих різноманітними третейськими трибуналами у різних сферах міжнародного публічного права. Учасниками конвенцій 1899 р. та 1907 р. загалом стали 75 держав [2, с. 269].

Проте, як наголошують деякі джерела, Постійна палата третейського суду здебільшого відповідала за міжнародні арбітражі на початку ХХ століття і недостатньо використується з 1932 року [3, с. 216]. Причин цьому декілька. На нашу думку, функціонування третейського правосуддя можливе лише за певних політичних умов у світі. Якщо у ХІХ ст. держави згодні були підпорядкуватися рішенню третейського суду як альтернативі застосування сили, то напередодні Другої світової війни третейські рішення вже не були настільки актуальні. Хоча Ліга Націй у статтях 12 і 13 Статуту зобов'язувала своїх членів звертатися для вирішення міжнародних спорів до третейських судів і у вересні 1923 р. на своїй 3-й сесії ухвалила резолюцію, яка рекомендувала членам Ліги арбітражне врегулювання, держави здебільшого ігнорували третейське судочинство. Стан речей не змінили навіть заходи щодо кодифікації норм міжнародного арбітражного процесу у Женевському протоколі про мирне врегулювання міжнародних суперечок 1924 р., який не набув чинності, і в Загальному акті 1928 р.

Закінчення Другої світової війни і початок «холодної війни» теж не сприяли зверненню сторін до арбітражного врегулювання. Конфронтація, недовіра, біполярний світ змушували сторони шукати інших засобів мирного врегулювання, серед яких домінували політичні. У рамках нової глобальної системи міжнародного миру та безпеки під егідою ООН на перший план у процесі врегулювання міжнародних спорів виходив Міжнародний Суд ООН. Третейське правосуддя водночас залишалось осторонь з об'єктивних причин: застарілі процесуальні положення потребували вдосконалення, а конкретизація міжнародних зобов'язань здійснювалася здебільшого політичними механізмами або приймалося більш жорстке судове рішення. Тому подальший розвиток третейського правосуддя вимагав зосередитися на кодифікації арбітражного процесу і здійснювався він у рамках ООН та регіональних міжнародних організацій.

У 1949 р. ООН прийняла рішення про кодифікацію міжнародно-правових норм, що стосуються арбітражного провадження. Протягом декількох років Комісія міжнародного права ООН займалася підготовкою проекту конвенції про міжнародний арбітраж. Проект включав низку положень, які адаптували Га-

азькі конвенції 1899 і 1907 рр., а Загальний акт 1928 р. був переглянутий. Обговорення проекту закінчилося прийняттям Зразкових правил арбітражного процесу, затверджених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 1262 (ХІІІ) від 14.11.1958 р. Ці правила були рекомендовані державам до застосування тією мірою, в якій це буде визнано доречним під час розроблення договорів про арбітраж.

Вагомою причиною ігнорування третейського правосуддя стала міжнародна ситуація, що виникала внаслідок закінчення світових воєн та формування міжнародних систем міжнародного миру та безпеки під егідою Ліги Націй та ООН. На наш погляд, саме це частково перешкоджало розвитку міжнародного арбітражу. Співробітництво в рамках повоєнних систем міжнародного миру та безпеки зазвичай віддавало перевагу забезпеченню мирного врегулювання міжнародних протиріч через використання внутрішньосистемних ресурсів, зокрема Постійної палати міжнародного правосуддя та Міжнародного Суду ООН. Навіть діяльність головних органів Ліги Націй та ООН була спрямована на використання цих судових органів, оскільки компетенція дозволяла рекомендувати сторонам звернення до міжнародних судів.

Ще однією причиною відмови сторін від застосування третейського судочинства можна вважати зростання значення дипломатичних переговорів у міжвоєнному та повоєнному світі. Можливість прийняття політичного рішення, часто компромісного, більше приваблювала сторони, ніж підпорядкування навіть дуже якісному рішенню третейського суду. Посилювала цю тенденцію також процедура формування третейського органу, яка вимагала істотного періоду часу та додаткових домовленостей сторін. Підтвердженням цього стала позиція німецького представника на Першій Гаазькій конференції миру щодо обов'язкового арбітражу, який допускав, що час, використаний на формування третейського суду, може бути використаний з метою виграти час для військових приготувань чи проведення мобілізації [4, с.169].

Наступною причиною можна вважати позитивні зміни самого міжнародного публічного права. Ще на початку ХХ ст. загострилася проблема відмежування об'єктів міжнародного публічного права від об'єктів інших галузей права, зокрема внутрішньодержавних та міжнародного приватного права. Особливо це мало прояв у питаннях права міжнародних договорів та міжнародно-правової відповідальності. Видається, саме вдосконалення концептуальних підходів до підстав міжнародно-правової відповідальності зменшила кількість міжнародно-правових спорів у обидва повоєнні періоди. Причиною цьому було вдосконалення правових моделей судочинства, пов'язаних із покровительством держави власних громадян та їх інтересів за кордоном. Міжнародне публічне право у обидва повоєнні періоди утворювало низку спеціалізованих судових установ, здатних швидко та ефективно задовольняти, насамперед, претензії фізичних осіб. Дослідник А. Попков наголошує, що після Першої світової війни було

утворено близько 36 змішаних арбітражних трибуналів, участь у яких взяли 14 європейських держав, Японія і Таїланд [5, с. 25]. Після Другої світової війни звичного поширення набула практика двостороннього формування міждержавних трибуналів для врегулювання як взаємних міждержавних претензій, так і позовів індивідів. Зокрема, трибунал по претензіях між Іраном та США 1981 р., започаткований Алжирськими угодами [6, с. 26].

Однією з основних причин відмови держав від використання третейського правосуддя варто вважати специфіку правил його процедури. Держави, особливо після Другої світової війни, не бажали використовувати норми процедур, сформованих у 1899 р. Гаазькою конвенцією та доповнених у 1907 р. Проблема носила об'єктивний характер і полягала у застарілих процедурах судочинства, а не у ефективності або прийнятності Постійної палати третейського суду загалом [7, с. 267]. Конвенції 1889 та 1907 рр. були продуктом відповідного часу і виконували конкретні завдання у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів. Вони, по-перше, декларували новітні засоби врегулювання міжнародних спорів, узагальнюючи наявну міжнародну практику. По-друге, самі конвенції виконували процесуальну функцію: формували послідовні міжнародні зобов'язання щодо врегулювання міжнародних спорів особливим засобом – третейським правосуддям, що породжували відповідні міжнародно-правові наслідки. Більшість процедурних питань залишалася на відкуп сторонам спору, зважаючи на відсутність односторонності на практиці або дотримання окремими державами особливих традицій. Формування стійких міжнародних зобов'язань за таких умов було не лише не бажане, але й шкідливе, зважаючи на наміри держав їх приймати та виконувати. Постійна палата третейського суду виступала певним стандартом судочинства у процесі врегулювання міжнародних спорів, проте значну частину правосуддя доводилося заповнювати самим сторонам. Зважаючи на зазначене, держави у процесі третейського судочинства могли не лише добросовісно сприяти врегулюванню, а й використовувати можливості для зловживань, передусім, затягуючи процес врегулювання.

Загалом процесуальні чинники, хоча і відіграють значну роль у бажанні держав застосовувати третейське правосуддя, проте не є вирішальними. На нашу думку, не завжди правильне розуміння правової природи арбітражу та присвоєння невластивих йому функцій зводили нанівець можливості, передусім Постійної палати третейського суду щодо ефективного врегулювання міжнародних спорів. Зазвичай Постійну палату третейського суду вважали органом, який може запропонувати додаткову альтернативу Міжнародному суду ООН і кваліфікували її діяльність як судове провадження. Не зважаючи на те, що сторонам пропонується вибрати їхнє право, яким буде керуватися третейський суд, розглядаючи їх спір, гарантується збереження таємниці провадження тощо, більшість держав не вбачає великої відмінності арбітражу від виключно судових органів.

Ототожнення арбітражу із виключно міжнародними судовими інстанціями мало свої негативні наслідки. Безперечно, третейське правосуддя використовує для досягнення позитивного результату елементи судочинства, проте основне його завдання полягає в іншому. Для правильного розуміння місця і ролі третейського правосуддя в системі засобів мирного врегулювання міжнародних спорів, необхідно проаналізувати його становлення та розвиток упродовж усієї історії та виокремити самостійні етапи, у період яких арбітраж відрізнявся від попередніх специфічними особливостями. На нашу думку, третейське правосуддя XIX ст. та XX ст. – два зовсім різні явища з огляду на суть і зміст рішень третейських органів на предмет формування міжнародних зобов'язань.

Різниця між міжнародним публічним правом XIX ст. та XX ст. очевидна і це суттєво впливає на суть і зміст третейського правосуддя. У XIX ст. формування міжнародно-правової системи перебувало на початкових етапах. Ф. Мартенс навіть наголошував на «сучасному міжнародному праві цивілізованих народів» [8]. Видається, дослідник аналізував тогочасні найкращі та найякісніші моделі міжнародних правовідносин держав, серед яких мало місце мирне врегулювання міжнародних спорів. Третейське правосуддя цього періоду повністю відповідало задекларованій концепції і займалося пошуком найоптимальніших правових конструкцій взаємодії держав з приводу забезпечення своїх суверенних прав та інтересів. На нашу думку, діяльність третейських судів XIX ст. дещо перекликається із функціями Комісії міжнародного права ООН. Зокрема, ст. 14 Положення про комісії міжнародного права від 21.11.1947 р. під кодифікацією розуміє «більш точне формулювання і систематизацію норм міжнародного права у тих сферах, у яких уже наявні обширна державна практика, прецеденти, доктрина». Зважаючи, що рішення третейського органу безпосередньо впливає на зміст міжнародних зобов'язань, окреслених певною нормою міжнародного публічного права, можна стверджувати, що третейське правосуддя XIX ст. частково виконувало цю місію.

XX ст. натомість характеризується інтенсивним наповненням практикою держав міжнародних правовідносин. Поява численних двосторонніх та багатосторонніх договорів сформувала чітку систему норм міжнародного публічного права, які були однозначними та зрозумілими. Необхідність розширення прав та обов'язків у межах наявних міжнародних норм відійшла на другий план. Більше того, для її існування потрібні були зазвичай особливі умови, оскільки укладаючи міжнародні договори держави намагалися звести до мінімуму майбутні протиріччя, а зобов'язання формулювали чітко та однозначно. Як наслідок, видозміни зазнала сама концепція третейського правосуддя: уточнення міжнародних зобов'язань могло стосуватися лише формування їх нового змісту (розширене тлумачення).

Зміст третейського рішення, безперечно, ототожнюється зі змістом міжнародних

зобов'язань. І. Лукашук, досліджуючи норми міжнародного публічного права, звертає увагу на концепцію болгарського вченого І. Генова щодо наявності у міжнародно-правовій нормі двох складників: консервативно-нормативного та програмно-нормативного [9, с. 197]. Програмно-нормативний складник «втілює можливі варіанти поведінки у рамках загальної лінії», тобто засвідчує неможливість відступів лише від ідеї (сміслу) норми і не вимагає забезпечення дотримання її вимог у первинному, незмінному стані. З огляду на співвідношення міжнародних зобов'язань і міжнародних норм у програмно-нормативному елементі варто стверджувати про існування *opinio juris sive necessitatis* (переконання у праві або необхідності), який ще називають психологічним чинником у процесі формування міжнародного звичаю [10, с. 198]. Тому розширене тлумачення, розвиток принципів чи норм міжнародного публічного права зазвичай вважалися складними операціями юридичної техніки, які входили до компетенції відповідних інститутів чи асоціацій міжнародного публічного права або міжнародних організацій. Переважно така діяльність асоціювалася з розвитком доктрини міжнародного публічного права і розцінювалася як наукові досягнення. Виконання цих функцій судовими інстанціями не схвалювалося, хоча саме участь професійних суддів часто давала новий поштовх розвитку доктрини міжнародного публічного права. Зрозуміло, що попит на такі можливості завжди досить обмежений і держави дуже неохоче прислухаються до пропозицій фахівців у галузі міжнародного публічного права. Натомість збереженню третейського правосуддя як інституції сприяли здатність прийняти до розгляду будь-які спори, особливо ті, що виникали в нових галузях, а також надання консультативних чи інших послуг паралельним міжнародним процесам, зокрема арбітражам *ad hoc* [11, с. 219].

Події початку 90-их років ХХ ст. сформували у міжнародному середовищі сприятливі умови для перегляду місця і ролі Постійної палати третейського суду у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів завдяки розширенню її юрисдикції та напрацювання більш досконалих правил процесу судочинства. За ініціативи самого органу було прийняте рішення з'ясувати, чи існує потреба у такому засобі врегулювання міжнародних протиріч як третейське правосуддя і яким чином відновити інтерес держав до нього. На виконання цих завдань було сформовано дві групи експертів. У 1990 р. Міжнародне бюро Постійної палати третейського суду, заклопотане загальним браком ресурсів для послуг третейського правосуддя, залучає зовнішню групу консультантів – Робочу групу для визначення стану продуктивності сучасного третейського судочинства та наявної потреби у ньому. Натомість у травні 1991 р. гене-

ральний секретар скликає Експертну групу, сформовану із фахівців у галузі третейського правосуддя, з метою надання пропозицій щодо поліпшення функціонування Постійної палати третейського суду. Діяльність робочої групи та групи експертів детально висвітлені у внеску Дж. Блейха до Тематичного Випуску (J. Bleich A New direction for the PCA: The Work of the Expert Group, *LJIL Special Issue* (1993) [12, с. 268]).

Висновки. Третейське правосуддя виокремилось у самостійний засіб мирного врегулювання міжнародних спорів завдяки особливостям ухвалення третейського рішення, зважаючи на його справедливий характер та відсутність значних обмежень чи суттєвих посягань на державний суверенітет сторін спору. Обрання третейським судом з-поміж запропонованими сторонами позицій тієї, яка більше відповідає вимогам міжнародного публічного права, є суттю та змістом третейського судочинства і зазвичай виступає як чітко регламентований процес. Саме це послугоувало поверненню третейському правосуддю і Постійній палаті третейського суду місця серед мирних засобів врегулювання міжнародних спорів. Відновлення практики міжнародних арбітражів стане новою віхою не лише у процесі збереження міжнародного миру і безпеки, а й слугуватиме поштовхом у розвитку нормативно-правового змісту норм міжнародного права, розумінню змісту й обсягу міжнародно-правових зобов'язань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Действующее международное право. Документы в 2 томах. Т.1. Составители Колосов Ю.М., Кривчикова Э.С.М., *Международ. отношения*, 2002. С. 393.
2. Howard M. Holtzmann. Some reflections on the nature of arbitration. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 6. № 2 August 93. P. 269.
3. Bleich J.L. A new direction for the PCA: the work of the expert group. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 6. № 2 August 93. P. 216.
4. История дипломатии в 2-х т. Т.2. М., Изд. «ОГИЗ», 1945. С. 149.
5. Попков А. Смешанный международный арбитраж и его правовая природа. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. № 3, 1999. С. 25.
6. Попков А. Смешанный международный арбитраж и его правовая природа. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. № 3, 1999. С. 26.
7. Howard M. Holtzmann. Some reflections on the nature of arbitration. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 6. № 2 August 93. P. 267.
8. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2-х т. Т.2. М.: Зерцало, 2008. 432 с.
9. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе. С. 197.
10. Нгуен Куок Динь. Международное публичное право. Т. 1. Кн. 1. Формирование международного права. С. 198.
11. Bleich J.L. A new direction for the PCA: the work of the expert group. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 6. № 2 August 93. P. 219.
12. Howard M. Holtzmann. Some reflections on the nature of arbitration. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 6. № 2 August 93. P. 268.